

ФОНЕТИЧНИ И МОРФОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ ОТ ИДИОЛЕКТА НА ПОП МИНЧО КЪНЧЕВ, ОТРАЗЕНИ В СБОРНИКА „ВИДРИЦА“

Доц. д-р Теодора Г. Илиева
Педагогически факултет
Тракийски университет – Стара Загора

Резюме. Ръкописът „Видрица. Спомени. Записки. Кореспонденция“ (1894 – 1904) е обект на няколко литературоведски, културно-исторически и етнографски проучвания, но лингвистични изследвания на жанрово хетерогенния текст липсват. Това мотивира необходимостта от анализ на богатите лексикални пластове, фразеологичните единици, синтактичното конструиране, фонетичния правопис и морфологичната парадигма, които използва поп Минчо Кънчев.

Целта на настоящата публикация е да се изолират няколко от характерните за книжовника правописни принципи; да се обособят фонетичните и фонологичните особености, индивидуализиращи езика му; да се открият нормативните, диалектните и социолектните категориални характеристики на морфологичната система. Фокусът е върху особеностите на старозагорския градски говор в периода около Освобождението на България.

Проучването се провежда по оригиналния текст, поместен в ръкопис (фонд 382, архивна единица 1, л. 1 – 1016), който се съхранява в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Реализира се частично езиково сравнение с идиолекта на друг старозагорски книжовник – Христо Шиваров, автор на „Бележки по Старозагорското въстание“ (фонд 141К, оп. 1, архивна единица 1) от Държавен архив – Стара Загора.

Ключови думи: поп Минчо Кънчев; сборник „Видрица“; Христо Шиваров; фонетична система; морфологична парадигма; социолект

УВОД

Книжовникът, революционерът, учителят, изповедникът на националните ни идеали, свещеникът Минчо Кънчев Стоянов е най-известният мемоарист в областта на Стара Загора от следосвобожденската епоха. Въпреки това придобилият национална популярност негов ръкопис „Видрица“

не е бил предмет на езиковедски проучвания, а литературоведските, културно-историческите и етнографските изследвания на текста са ограничени до сборника „Материали от научна конференция, посветена на 150-годишнината от рождението му. Раднево. 1986 г.“ (Kanchev 1989) и още няколко публикации.

Ръкописът на о. М. Кънчев, съставен след 1878 г., е ценен отпечатък на автентичния старозагорски мезолект от новобългарския езиков период, защото отразява редица особености на говоримия език и конкуренцията между правописни практики, защото кодифицирана книжовна норма тогава липсва. Съвременният социолект на Стара Загора се отличава частично от разпространения до Освобождението и вероятно това се дължи на оттеглянето на ген. Гурко и българските опълченци на 19 юли 1877 г. Известно е, че тогава Стара Загора (Ески Заара) е опожарена от ордите на Сюлейман паша. Избити са над 14 500 души – над половината от населението, а месеци по-късно градът е заселен със завърнали се местни жители (сред тях небългари), но и с много преселници от други краища на България, дори от Македония.

ПРАВОПИСНА СИСТЕМА

Още в началото на обемния корпус от записки, спомени, кореспонденция и фолклорно творчество поп М. Кънчев обговаря: „Правописания няма у меня. Запетаи, двоеточие, точка няма у меня. Само зная което сжмъ ислушалъ и чулъ отъ стари хора отъ малжък, и това описувамъ“ (Fond 382, arhivna edinitsa 1). Въпреки заявеното неспазване на определени пунктуационни, правописни и граматични норми, мемоаристът, който е и добре подготвен учител, осъзнато приоритизира книжовни облици като: частицата ще (но в диалозите на своите съселяни той реконструира диалектните ше/ша), редица книжовни инварианти на местоименията, аористните глаголни завършеци, диалектната редукция на широката гласна е и др.

Графичната система на „Видрицата“ включва 37 букви със следния азбучен състав: а, б, в, г, д, е, ж, s, з, и, і, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ұ, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ь, ъ, ю, я, љ, ж, љ.

Два са буквените символи, с които се отбелязват алофоните на фонемата (и) в текстовете на поп Минчо – и и много рядко десеторичното і.

Малката назална гласна се изписва, когато авторът използва печатни, а не ръкописни букви (при парафразиране на народни песни, библейски цитати, пословици, фразеологизми и др.) и винаги е еквивалент на графема я: белия конь, вода, гладань, гробниа, кориа, намамь, оржжиа, свѣтаци, да аджть, асно. Йотуваната малка носовка не е фиксирана, за разлика от голямата, която е етимологично коректна, но дистрибуцията ѝ е по-скоро изключение (които го виджть принуждаватъ сж да му сж божть 433б; по тиж страни 434б; ще ти проводж 439б; да плачатъ за тѣбж 441б).

Лигатурно *у* се регистрира в няколко случая: съ него дупи и гащи; тука сме, кубуръ, думи, гяхвуръ, комшу, слүшалъ сжмъ, било написану, съ сватүлчаата.

А *s* има единични появи и звуково съответствие *з* (Дожаждаши въ наши 636).

За разлика от свещеник М. Кънчев, в текстовете си Хр. Шиваров не използва *i*, *у*, *s*, което показва липсата на правописна норма и различните предпочитания на старозагорските мемоаристи от един и същи езиков период.

1. Фонетични специфики

1.1. Употреба на *ѣ*:

– в коренови морфемии на думи от различни морфологични класове: влѣза, глѣдамъ, дрѣхи, извѣстие, истрѣбилъ, мѣсто, нарѣденъ, недѣля, нѣя, опрѣделенъ отсякаль, попѣватъ, приглѣдвамъ, примѣръ, слѣдъ, срѣденъ, сѣдамъ, трѣбва, тѣле, тѣлопазитѣлитѣ, цѣна;

– флексия за мн.ч. на същ. имена -тѣ – жетваркитѣ, синоветѣ, сиромаситѣ, поборницитѣ;

– флексия за мн.ч. на прилагателните имена и причастията -тѣ – башисткитѣ, диарбекирскитѣ, закжселитѣ, преминалитѣ, турскитѣ;

– глаголна флексия за 3 л. мн.ч. сег.вр. – видитѣ, кахаритѣ, стѣ;

– синтетични форми за повелително наклонение: дружина будѣтѣ; хвѣргайтѣ самунитѣ;

– префикс прѣ- – прѣдсидателъ;

– наставка -тель при агентивни имена – председатѣля; наставка -нянъ/-нинъ – гостенѣнъ;

– афикс при редица наречия (непоследователно): зимѣ, послѣ, твѣрдѣ/твѣрдя.

Хр. Шиваров използва *ѣ* в: кореновите морфемии (замѣстникъ, вмѣсто); флексията за мн.ч. (въ възстаналитѣ); завършеци на наречия (твѣрдѣ).

1.2. Употреба на *ж* – през втората четвърт на XIX век разграничаването на старобългарското *ж* и *ъ* за езика ни е невалидно, защото става дума само за говорни варианти и реализации на еровата гласна *ъ* (било от *ж*, било от етимологичен *ъ*). Че книжовниците от втората четвърт на XIX със знака *ж* са отразявали еров звук, показват примерите, съдържащи неетимологична *ж*, например *крѣв*, *бѣрзо* (Н. Рилски), *сѣрдцето* (Ем. Васкидович), а Ил. Макариополски се колебае между *ж* и *ъ* (*сѣщество*, *сѣществува*). В известни случаи те се опитват да направят етимологично разграничение (Н. Рилски, Ил. Стоянов, К. Огнянович, К. Фотинов), но най-често тази практика е сериозно нарушавана (INbKE 1989, 140).

Наблюденията върху употребата на голямата деназализирана гласна *ж* в езика на о. М. Кънчев насочват към хетерогенна езикова практика – гласната се реализира и в етимологични условия, и като неетимологично съответствие на вокала *ъ*.

1.2.1. Етимологична употреба в коренови морфеми: вржщжтъ, гжсть, заржчалъ, зжбъ, кжпа са (кжпя се), мжжъ, мжча, мжчитель, натжпкали, постжпвали, препоржчанъ, пжтъ, да сжбера, сжщия, тжпанъ.

1.2.2. В коренови морфеми като звуково съответствие на ъ: веднжжъ, джждъ, джлжкъ, звжнци, клжсть, кжмъ, Кжню, кжръ, кжсжй, лжжа, обржщжтъ, отвжнъ, потжнахъ, да стжкна, сжвсемъ, сжзрялъ, сжмнало, сжрдятъ, тжлпата, тжмно, тжпжнъ, тжрговия, тжрся.

1.2.3. Групите рь/ър и лъ/ъл винаги се съчетават с ж: бржшко, бжрзамъ, вжуржжени, вжрналъ, гжрло, джрвень, зжлва, изджрпалъ, кржвопийци, избжрша, лжскжвъ, обржснахж, опжрничево, ржзвжрзахж, навжрзалъ, напжлно, привжржимъ, скжрбя, сжрдить, твжрдя, тржгва, тжркаля, тжрпение, хвжрли.

1.2.4. При спрегнати форми на глагола ‘съм’ – азъ сжмъ най добря, те сж отишле.

1.2.5. Когато отразява редуцирана гласна а в краесловието на имената от ж.р.: градскж общинж, другж нъкажж нравственнж и поучителнж книга, пржстж, въ черквж.

1.2.6. Когато отразява редуцирана гласна а при членна морфема -та за имена от ж.р.: вечертж, иконатж, въ пещж, пролетътж, присжджтж си, свирнятж, стокатж си, презъ есентж, четжтж си, угжртж.

1.2.7. Когато отразява редуцирана гласна а (кратък определителен член при същ. имена от м.р.) – вржтж си, глжсж, по гжрбж, гжркж, за испитж, до носж, трупж му, въ хрсталакж, покрай чардакж, часж.

1.2.8. Членна морфема (пълен член) при имената от м.р. – заедно с ликжтъ си, неможи пжтникжтъ, да убуждате языкжтъ си, учитель-тъ имъ Чобанъ Станку.

1.2.9. Когато отразява редуцирана гласна а при членна морфема -та за мн.ч.: братятж.

1.2.10. При глаголните завършеци за 1л.ед.ч. и 3л.мн.ч. сег.вр.: донесжтъ и приджджтъ, затворихж, иджтъ, избиржтъ, изработихж, научжтъ, пжсжтъ, приказвахж, скжсж, пуснахж, тржгнжха, да утжрвж, яджтъ.

1.2.11. Парадигмални форми на глагола бъда – свободянъ да бжди.

1.2.12. Диалектен вариант на личното местоимение в 1л.мн.ч., Им.п. ни: Аманъ бе Тодоре, не нж убивай (34б). По същия начин се изговаря подчинителният съюз но, обаче, за да се отличава графично, той се изписва с голяма ерова гласна нъ (нъ кога си утишле).

Личното местоимение в 1л. ед.ч., В.п. (кратка форма) се изговаря мъ, зато-ва и се изписва мж – като мж саветувашъ (441б).

1.2.13. Възвратната частица се обикновено се изписва с ж, но е установена дублетност: не сж знае; какъ сж е решилъ, стягайтъ сж; стжмни сж; лжскаха са.

1.2.14. При предаване на турцизми (в различни части на думата) – асмалжкъ, бърна, гжргжлжкъ, Кждрж бонарж, кжддржма, камжшлака, сияхлжкъ, сжрмалиянъ, сжтмачъ, чалжсж, чикжмж, хасжрлжа, хжбжтж.

1.2.15. Префикс съ-: сждержание, сждружество (дружба), сжченици.

Пилотно проучване на ръкописа „Бележки по Старозагорското въстание“, който се съхранява в Държавен архив – Стара Загора (fond. 141К, opis. 1, arhivna edinita 1), констатира, че авторът Христо Шиваров изписва ж само на етимологични позиции – кжща, неприкжснато, откжслица, поржчахъ, тжга, и в случаите, когато отразява редуциран изговор на кратък челен при имената в м.р. (въ градж). Това разкрива нееднозначните правописни практики на двамата старозагорски книжовници, които са съвременници.

1.3. Употреба на ъ – още в среднобългарския период ъ се смесва най-често с ia (Ivanova-Mircheva, Naralampiev 1999, p. 65). През новобългарския езиков период редица книжовници също изписват я като рефлекс на ъ, например П. Берон в „Рибния буквар“ (INbKE 1989, 372) или Н. Геров. Същата практика следва М. Кънчев. Той обаче използва графемата, когато отразява печатни, а не ръкописни букви, с които изписва библиейски цитати, фразеологизми, пословици и репродуцира фолклорни текстове. Това е логично, защото графема я възниква като ръкописен вариант на ъ (без те да имат идентична звукова стойност в българския език) и е привнесена от руската графика. Малката назална гласна има звукови съответствия (йа) и (’а) във „Видрицата“ – белиа конъ, Вашиа, вода, гладанъ, гробниа, дадо, зеда (зле), кориа, млаку, направа, намамъ, оржжиа, пепалъ, свѣтащи, Стоанъ, Тана, хела (хеля), чивта пищови, адтъ, асно.

1.4. Употреба на ерови гласни

1.4.1. Голяма ерова гласна ъ е регистрирана в краесловието на същ. имена от м.р., макар да няма звукова стойност: бикъ, даскалъ, изборъ, калугеръ, подъ, страхъ, Славъ.

Разбира се, тя е нулева флексия и при прилагателните имена: вехтъ, новъ, старъ.

1.4.2. Малка ерова гласна ъ фигурира в следните позиции:

– корена на думите в съчетание с избранта р – гръци, кръсть, кръщавамъ, мъртви, пьргава, смьртъ, сърдце, чьрни;

– афиксите -тель, -ьць и -ачъ при същ. нарицателни имена от м.р. и същ. собствени с афикс -тель – камиловодачъ, учительхороводьць, Сжздатель, илачъ, Котель, плачъ, Спаситель, сжжелитель, управитель;

– краесловието на същ. имена от ж.р. – възможность, възрьсть/вжзрьсть, вѣрность, горѣсть, заповѣдь, искренность, кръвь, ношь, приврьженность, радость, свѣщъ, старость, часть, честь;

– краесловието на същ. имена от ср.р. с афикс -нье, който е синоним на -ние – чюденье;

– когато се отразяват стари меки завършеци при група от 10 същ. имена
– день, сжнь;

– краесловието на прилагателни и числителни имена – лошь, чисть, шесть;

– много рядко в завършеци на прилагателни със суфикс -ень – приятень; много рядко ъ има синхронна функция на ер малък, защото се конкурира с і (омофони) – Недьо, Влаіо;

– суфикс -ъство се дистрибутира паралелно със -ство: правителъство; свидѣтелъство даскалъство; искуство;

– флексия при глаголите във 2л. ед.ч. сег.вр. – сякогашъ ми казвашъ; питашъ ма; да знаешъ чедо; що шешъ; сжветовашъ и молишь Бога... братски поучавашъ... нали знайшь; да теглишь и пари да харчишь.

1.5. Вътрешнословна асимилация – в ръкописа тя е отразена спорадично, тъй като правописът е частично фонетичен (бржшко, прикжски, сватба). За разлика от префиксите раз- (разтичатъ са, да расправяте) и въз- (вжскачила), които почти не претърпяват ортографска промяна, изрегулярно се изписва ис- (испжди, испжлнимъ, искарва сж, истеглятъ сж, испроводи). Представка с- също има дублетна форма з- пред звучни съгласни, тъй като е подложена на вътрешнословна асимилация (збиха са, зговаряхме съ, да го згоди). Примерите за сандхи във „Видрицата“ са силно ограничени (тосъ чжсъ 438а).

1.6. Редукция – широко отразена е редукцията на трите широки гласни и на някои от тесните гласни:

– а → ъ (да варви на кжщата си; до носж обружанъ);

– ъ → а (гасталакъ; малчаха; да варви; сазаклятие; тарговецъ; каде е намислилъ да патува);

– о → у (сасипани и утрепани; азъ угладняхъ и утиджхъ; прочутуту селу; устата утваря);

– е → и (жинитѣ си; зжлвити ощи пѣбели; отъ питити, до носж; тржгнахми... приближихми).

Преобладават примерите на не книжовното стесняване на вокала е → и.

1.7. Краесловно обеззвучаване – не е последователно застъпено в правописния модел на поп Минчо, но ексцерпираните думи са десетки – джлжкъ, най напreshъ, изласъ (излез), толкосъ, ушъ като новъ, Дължкъ Колю Делипейковъ, никогашъ, тогисъ, тосъ (този), горний аташъ (етаж).

1.8. Елизия

В сборника най-последователно използваната елизия е на начално в при думи от различни морфологични класове – (секи да си иди 64а, дѣто ни зе Муртазата 85а); елизия на й (казахъ хади да Ва нѣма тадесъ); елизия на т в краесловието и средисловието (отдето минжтъ много пакусъ струватъ 76б, Паню протестанена 428б, пакосникъ 446а).

1.9. Прегласът на групата дн- в нн- (при глаголите седна → сenna, падна → панна) е присъщ и на синхронните подбалкански западни говори (Stoykov 1993, p. 117).

1.10. Дисимиляция: *сватулчаата* (дисимиляция ea → aa след елизия на т).

1.11. Графични, фонетични и морфологични дублети: синонимна употреба на ж (отъ бжлгарянь пари да земя/клети българи); паралелна употреба на ятова гласна и на е при суфикс -ецъ (Големѣца който на насили/Големеца и Узуновъ); конкуренция с имперфективния глаголен завършек -ява (гдѣто челоуѣкъ ни угладнява, ни ужеднѣва); отразяване на вътрешнословна асимилация (белешка бѣхъ му написаль / кратки бѣлѣжки); морфологичен и фонетичен запис на префикс из- (изтрепаль много турчиля / истрепаль ги); редукция на широка гласна (хората отъ с. Арабаджиево / та го пратиха въ с. Арабаджиеву); книжовен и диалектен вариант на частицата за образуване на сложно бъдеще време (нещо щи да Ви кажа / ще поздравитѣ бея / азъ ша ямъ хлѣбъ), едновременно използване на бройна форма и множествено число на думата ден (чакаль 15 дена времи / ходяхъ три дни изъ гората).

В ръкописа са регистрирани редица лексикални дублети (които сѣкоги са присъществали/ не сѣмъ билъ *сякогаж* разположенъ; сутрунь/сутрена; човекъ/челоуѣкъ), но те са предмет на друго изследване.

Всички тези типове дублети са характерни за възрожденската епоха, някои от тях са присъщи за Вазовото творчество (Ivanova 2017, p. 141), за езика на Ст. Михайловски (Шieva 2024, p. 49, 61, 86) и на други творци.

1.12. Акцентни думи – фонетичните думи са изписани многократно в сборника, като се срещат и множество изключения. Ексерпираните форми могат да се синтезират до следните модели: отрицателна частица + формант за бъдеще време (Вамъ Ви са *неце* белкимъ пѣсня); съединяване на спрегната форма на глагола съм с местоимение или със съюз (И катой тѣй, можими дати сѣ похвалыми; какъ *муй* дошло на ума); кратката форма на възвратнопритежателното местоимение си се слива с предлог, съюз, местоимение (врѣжда *помѣждуси*, да си сѣди *сѣмси*) (Tilkov, Boyadzhiev 1990, p. 153); лично местоимение + диалектна форма на спрегнатия глагол съм (съ него *вай* родила майка ви).

2. Морфологични специфики

2.1. Именна система

2.1.1. Съществителни имена

– запазени са родително-винителният (чакать дяда попа да доде; слѣдъ тяхъ родили Стоенча, Димка, Неша и Йорга) и звателният падеж (Стоене, Колю, Иване, дрѣжете сички юнаци). Твърде рядко се открива дателният падеж (подобава свѣщеннику);

– бройната форма възниква през среднобългарския езиков период (Ivanova-Mircheva, Naralampiev 1999, p. 91). В следосвобожденските граматика тя е

„напълно игнорирана, у Йоаким Груев за първи път -а формата се свързва с неодоушевените съществителни, Ив. Момчилов пък смята, че това са форми на стар родителен падеж, а Балан (който въвежда термина бройна форма през 1898 г.) универсализира бройната форма както за същ. за нелица, така и за същ. за лица“ (Burov 2022, p. 73). Както се установява в текстовете през първата четвърт на XX век и в творбите на Ст. Михайловски бройната форма е непоследователно представена.

Примери за бройна форма у М. Кънчев при същ. имена за лица са – двадесетъ и деветъ юнака (33а), 15 души арнаутя (200а), две турчета (315б); двама попа (485б);

– примери за множествено число при същ. имена за лица – има няколко ученици (453б);

– примери за бройна форма при същ. имена за нелица (животни) – пасе кози и два вола (80б);

– примери за бройна форма при същ. имена за нелица (предмети, обекти) – удари два шамара (450а), около сто шага (350а), около 25 часа (79а), три-четири умрука (81а);

– фонетичните диалектизми са представени най-вече чрез палаталната членна морфема (байрактаря, касіеря, тевтеря, хамбаря), аналогични форми се срещат и у Йовков – берекетя, олтаря (Ivanova 2017, p. 148);

– и в текста на поп М. Кънчев, и днес много разпространена е редуцията на и в ’ѣ пред твърди срички или съгласни и непосредствено след ударението в суфиксите -ин, -ина, -ино, -ик – тѹрч’ѣн, сѹтр’ѣна, пундѣлн’ѣк (Miletich 1989, 129);

– често се среща диалектен плуралис: турчаля, чифлия;

– старобългарската *л* има рефлекс е в думи като жетва, шетам, шепа, за разлика от други говори, в които съответствието е ъ (Miletich 1989, p. 130);

– регистрирани са няколко думи със смесване на категорията род – колебания се наблюдават при *плѣстчица* (една *плахчица*... да си зама плахчето и ризата) и *плик* (въ едно *плико* съ моето / не може се сѣбра в *плика*), или с едновременна употреба на бройна форма и мн. число на думата ден (чакаль 15 дена времи / ходяхъ три дни изъ гората).

2.1.2. Прилагателни имена

– употреба на архаичния книжен завършек -ний в звателните форми, мотивирана от силното влияние на църковнославянската практика (добромислений братъ, горний аташъ, едноутробний ни многострадалний братко, тѣхний прѣдсидатель);

– сравнителната и превъзходната степен се изразяват изцяло по аналитичен начин – процес, започнал още през среднобългарския период (Ivanova-Mircheva, Naglampiev 1999, p. 91): по зеда, по лесно нѣкакъ, азъ сѣмъ най добря, най гнусни. Ортографска специфика на правописния рефлекс на о. М.

Кънчев е поставяне на ударение на сравнителната степен *пò*, когато тя не е съчетана с прилагателно (такава е и съвременната норма).

В узуалната сфера нерядко се регистрират частиците *по-* и *най-* в контаминация със съществителни и глаголи, аналогични единични примери са ексцерпирани от „Видрицата“ – отидохме при най краснописеца арменец.

2.1.3. Местоимения

Прономинативната парадигма на личните местоимения в им.п. е представена от формите: **азъ** (азъ ва много обичамъ), **ти** (ти недей са тжй замислюва), **той** (той спулучилъ), **ний** (ний сми утрепани), **вий** (вий сте потрошили), **те** (тѣ силата обржщатъ).

Прономинативната парадигма на личните местоимения във вин.п. е представена от формите: **меня** (меня забраха вжрзанъ съ тѣхъ си), **мж/ма** (нахраниха мж, та ма испуснаха); **тебѣ** (сядай тебѣ да гостимъ), **тж** (че са тж убили); **него** (него ще направимъ); **го** (харесува ми го); **нея** (от нея да пиятъ), **я/га** (по гласж я познахъ, ще га направя чудна); **насъ** (слѣдъ насъ), **ни/на/нж** (да на пази, брат да ни си, Аманъ бе Тодоре, не нж убивай), **Васъ/Вази** (ще дода при вази), **Ви/Ва** (да Ва нѣма тадесъ); **тѣхъ** (да бждж помежду тѣхъ), **ги** (дисагитѣ да ги снима отъ коня).

Прономинативната парадигма на личните местоимения в дат.п. е представена от формите: **на мене/меня** (да я джджтъ меня), **ми** (казваш ми още); **на тебе** (на тебе, злощастний), **ти** (харесува ти го); **на него/нему** (нему дава пржчатж; минаватъ съ него), **му/мо** (ний мо проводехми писмо, да му го дадемъ); на нея/ней (нѣи малко са озори ишкиня), **й/хи** (умрялъ свекъръ хи, отъ рацете на майка й); **на нази/намъ** (на нази са не надявай), **ни** (дожаждаше ни като харизану); **на Вамъ** (На вамъ съ сжлзи молимъ), **Ви/Ва** (ще Ва тжрсятъ); **на тяхъ** (кожитѣ на тяхъ), **имъ/химъ/тямъ** (братъ имъ Колло, солено ще химъ доди).

Регистрираните **притежателни местоимения са** – **мой** (на мойте батіови), **ми** (майка ми бѣши); **твой** (твой верен другаръ), **ти** (голѣмата ти любовь); **негов/негова/негови** (че не било негова работа), **неин** (с неинъ подписъ), **нашъ/наша/наши** (бяха все наши съзаклятници, прибере нашъ Стоенча), **вашъ/ваша/ваши** (вашъ Тодоръ), **тяханъ(тянин)/тяхна/техни** (тяханъ сжотечественникъ).

Показателните местоимения за отдалечено посочване имат съвременен облик, а за близко посочване – диалектен облик: **онзи/онази** (онжзи циганка)/**оная** (оная кжща), **онези** (лжснаха онези дрехи като слжнце), **ония** (ония редовце); **този/тоизи/тойзи/тосъ** (този дяду Вжлчу, тоизи листъ, самий Спасителъ на тойзи свѣтъ, тосъ аташъ), **тжжъ** (изъ тжжъ пжтека), **такжвъ/-а** (единъ тжжва учителъ, валя такжва голѣмъ джджъ). А качествените местоимения за отрицателен признак (онакъв, инакъв) не са констатирани.

Възвратнопритежателните местоимения се използват активно: сичкитѣ си хора; почитатъ между си; да откупи баша си и чича си.

Регистрирано е и неопределителното местоимение **някое** (отъ нѣкое си ниско място).

Интерес представляват следните диалектни прономинативни варианти: обобщителни местоимения (всякой случай – Им.п., ед.ч.; всякому, които ва срѣшнѣ – Дат.п., ед.ч.; по-голяма радост стана на всичкома ни – Дат.п., мн.ч.); показателното местоимение такова в диалектен вариант (тжквози); отрицателното местоимение никъде има два облика (по това време нигдя, нийде по пжтя).

2.2. Глаголна парадигма

2.2.1. За идиолекта на о. М. Кънчев е характерна употребата на съкратен инфинитив (Ivanova-Mircheva, Naralampiev 1999): та можетѣ си *купи* отъ Цариградѣ; отгдѣто по-лесно нѣкакѣ могатъ ви *са прине* (пренесе); но отчасти можемѣ *каза*.

2.2.2. Нетипичен за старозагорския диалект и за съвременния градски говор е глаголният суфикс -ме в 1. спр. сег. време, но той е често срещан (без да е абсолютен доминант) в ръкописа – ще *доведеме* музикантитѣ (480б); и та *молиме* да не са грижишѣ безмѣрно за нази (413а); за което не сме преставали да *молиме* Бога (413б). У Хр. Шиваров не е регистриран.

Прави впечатление, че -ме формите в 1 спр. и 2 спр. са изолирани преди всичко от писмата на сина на о. М. Кънчев и на свещеници от Старозагорския край. Възможни причини за това са целенасочен стремеж към по-изискано звучене на речта и евентуално диалектно влияние на западните говори, тъй като книжовна норма в този период липсва, а ме- формите се възприемат от Ив. Вазов и други авторитетни книжовници като музикални и по-благозвучни. Самият о. Минчо категорично предпочита типичната подбалканска норма, която е идентична със съвременното книжовно правило.

2.2.3. Аористните форми и у М. Кънчев, и у Хр. Шиваров за 1л.ед.ч. са: вид'ах , за 2л. и 3л. – вид'а, за 1л. мн.ч. – вид'ахме (Miletich 1989, 129).

2.2.4. Неудареното о, което редовно преминава в у в последната сричка на аористната форма за 1л.ед.ч., се замества от ъ, напр. рѣкѣх, дѣдѣх, както е и в рупските говори (Miletich 1989, 130).

2.2.5. Полипрефигираните глаголи липсват, а префигираните са представени най-вече от афиксите по- (поблагодаря, побивамѣ, позахапнуванѣ, понапаса, посвирия, поизвучя 'поизуча', понапече, поопиша, попочина, да поубиколѣ) и въ- (вчупи сж).

ИЗВОДИ

Направените езикови наблюдения налагат следните изводи.

1. Ръкописът е изключително ценен, защото чрез частично прокарания фонетичен правопис могат да се реконструират важни диалектни и

социолектни специфики от Старозагорската (Ескизаарската) област (кааза). Сред тях са: рефлексът на Ъ → я в края на думата (добря) (BDA 2001, 97); има две ударени контрахиращи гласни на негацията не имѣти → (няма да са прибира), (Вжлча нема), а според диалектоложките заключения вариантът би трябвало да е само якав – няма (BDA, 2001, 103); активно отразяване на редуцията на неударените вокали, включително и на диалектно формираното потъмнение на е → и; дисимилационни промени в няколко консонантни групи – шч → хч (кохчи, нохчи); дн → нн' (сѣнна) и др.; началословното в обикновено изпада – удà (Miletich 1989, p. 130), същото важи за интервокалното в – хубѣў (Miletich 1989, 130); старобългарската ѡ има рефлекс е в думи като жетва, шетам, шѣпа, за разлика от други говори, в които съответствието е ѣ (Miletich 1989, 130); поп М. Кънчев използва графема ѡ като аналог на я, а Хр. Шиваров не я включва в азбучния състав.

2. Еднотипен е обликът на лексемата човек със запазена епентеза на л – явление, присъщо на редица творци от новобългарския период (единъ непознатъ чѣловѣкъ).

3. Изписване на асимилираните ортоепни префикси въс-, ис- и рас- вместо ортографските им облици въс, ис- и раз-, като последователност се наблюдава само при ис-. Във „Видрицата“ освен книжовното въз- (възприемамъ), типично за настоящия старозагорски социолект (BDA 2001, 62), макар и рядко се реализира и въз- (вознаграждение, възхитя). У Хр. Шиваров също има разнородност, редуват се фонетичен и морфологичен правопис – располага, разпораждания.

4. За старозагорския диалект и мезолект не е характерно (BDA 2001, 71) отразеното от о. Кънчев фонетично явление запазване на разликата между ѣ и ѣ чрез изсяняване – в думи като темнина, темница (паралелно се използват тъмно, тъмнота – незапазена разлика между еровите вокали, без запазване на мекостта на предходната съгласна). Характерни са обаче рефлексът на старобългарското ѣ → е в еловите причастия (дошелъ) (BDA 2001, p. 74), както несмесването на ж и ѡ след ж (жедень, жетва) (BDA 2001, pp. 84 – 85). Омонимната двойка език¹ – език² се изписва от о. М. Кънчев почти равнопоставено и с книжовния, и с диалектния си вариант (язика имѣ да говори / нѣколко езика). В съвременните старозагорски говори обаче такова смесване между ж и ѡ отсъства: ѣзыкъ → език (BDA 2001, 89).

5. Началословното в обикновено изпада в съвременните старозагорски говори – удà (Miletich 1989, p. 130), същото важи за интервокалното в – хубѣў (Miletich 1989, p. 130). Подобна практика се разгръща в идиолекта на поп М. Кънчев и на Хр. Шиваров.

6. Енклитиките у М. Кънчев и у Хр. Шиваров обикновено са *ма, та, са*, а не *ме, те, се*.

7. Твърде рядко използване на дефис при частиците за сравнителна и превъзходна степен по- и най- на прилагателните имена от мемоариста

свещеник. Но Хр. Шиваров също не е последователен в практиката си (по малка, най-сѣтня).

8. Мекането (ме- завършеците в 1 спр. сег.вр.), неприсъщо за синхронния старозагорски говор, може да бъде интерпретирано като опит за културно идентифициране или диалектно влияние върху езиковия профил на близките на о. М. Кънчев, в чиито писма се срещат глаголи като *пишеме*. Очевидно глаголната ме- граница в зората на съвременния български език е обхващала по-широки ареали.

9. Поп Минчо Кънчев допуска дублетни форми (акцентни, етимологични, лексикални), които демонстрират езиков усет за по-високата (бъдещата книжовна) норма и познание на териториалните говорни варианти. Аналогични примери са ексцерпирани от „Бележките“ на Хр. Шиваров (въстаницитѣ/възстаннициѣ, твърдѣ/твърдѣ), което показва неустановеността на ортографското правило.

10. Някои от наблюденията на Л. Милетич за старозагорския говор не се потвърждават в езика на поп М. Кънчев и на Хр. Шиваров: за конструиране на бъдеще време се употребява ша освен (ште, штъ, шъ) (Miletich 1989, р. 131), не се забелязва поява на в вместо у (упувѣ) = опой и на х вместо с (тох) = тос.

Благодарности

Тази публикация е в изпълнение на Проект 3/2025 „Билингвизъм, диглосия, знакови езици и интердисциплинарно образование в миналото и днес“, финансиран от Педагогическия факултет на Тракийския университет – Стара Загора.

ЛИТЕРАТУРА

АНДРЕЙЧИН, Л., 1977. *Страници от историята на българския език*.

София: Народна просвета.

БДА, 2001. *Български диалектен атлас. Обобщаващ том*. София – БАН. ИК: Труд. ISBN 954-903-441-0.

БОЯДЖИЕВ, Т., ЖОБОВ, ВЛ., КОЛЕВ, Г., съст., 2012 – 2021. *Идеографски диалектен речник на българския език*. София: Издателство на БАН. ISBN 978-954-463-165-9.

БУРОВ, Ст., 2022. Определено количество (Лингвисторикографски преглед). Доклади от Международната годишна конференция на ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“ по случай 80-годишнината от основаването на Института. София: БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 71 – 79. ISSN 2683-118X (print). ISSN 2683-1198 (online).

- ГСБКЕ1,2, 1982, 1983. *Граматика на съвременния български книжовен език*. Том 1. Фонетика. Т. 2. Морфология. София: Издателство на БАН.
- ИВАНОВА, Д., 2017. *История на новобългарския книжовен език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. ISBN 978-619-202-212-9.
- ИВАНОВА, Д., 2017. *Недописани страници към историята на новобългарския книжовен език. II част. Щрихи от палитрата на българското слово (XVII–XX)*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. ISBN 978-954-423-442-3.
- ИВАНОВА-МИРЧЕВА, Д., ХАРАЛАМПИЕВ, ИВ., 1999. *История на българския език*. Велико Търново: Фабер. ISBN 978-954-954-132-0.
- ИЛИЕВА, Т., 2024. *Словотворецът Стоян Н. Михайловски в българската книжовноезикова традиция*. Стара Загора: ИК „Кота“. ISBN 978-954-305-660-6.
- ИНБКЕ, 1989. *История на новобългарския книжовен език*. София: Изд. на БАН.
- КЪНЧЕВ, М. ПОП, 1988 – 1995. *Видрица. Спомени, записки, кореспонденция*. Том 1, Том 2. София: Български писател.
- КЪНЧЕВ, М. ПОП, 2016 – 2017. *Видрица. Спомени, записки, кореспонденция*. Том 1, Том 2. София: Изток – Запад. Том 1, Том 2. ISBN 978-619-152-930-8.
- КЪНЧЕВ, М. ПОП, 1989. *Материали от научна конференция, посветена на 150-годишнината от рождението му*. Раднево. 1986 г. Стара Загора: Изд. на РИМ – Стара Загора.
- МИЛЕТИЧ, Л., 1989. *Източнобългарските говори*. Изд. на БАН.
- ПОПОВ, К., 1985. *Из историята на българския книжовен език*. София: Издателство на БАН.
- СТОЙКОВ, Ст., 1993. *Българска диалектология*. София: Издателство на БАН.
- ТИЛКОВ, БОЯДЖИЕВ. (1990). *Българска фонетика*. София: Наука и изкуство.
- ФОНД 382, АРХИВНА ЕДИНИЦА 1, Л. 1 – 1016. (1894 – 1904). *Поп Минчо Кънчев Стоянов, Видрица*.
- ШИВАРОВ, Хр., 2020. *Бележки по Старозагорското въстание*. Изд. Община Стара Загора, РИМ – Стара Загора. ISBN 978-619-7091-23-6.

Acknowledgements

This publication is the implementation of Project 3/2025 “Bilingualism, Diglossia, Sign Languages and Interdisciplinary Education in the Past and Today”. The project is funded by the Faculty of Education at Trakia University – Stara Zagora.

REFERENCES

- ANDREYCHIN, L., 1977. *Stranitsi iz istoriyata na balgarskiya ezik*. Sofia: Narodna prosveta.
- BDA, 2001. *Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom*. Sofia, BAN. IK: Trud. ISBN 954-903-441-0.
- BOYADZHIEV, T., ZHOBOV, VL., KOLEV, G. sastav. 2012 – 2021. *Ideografski dialekten rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN. ISBN 978-954-463-165-9.
- BUROV, ST., 2022. Opredeleno kolichestvo (Lingvoistoricheski pregled). *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiaya IBE „Prof. Lyubomir Andreychin“ po sluchay 80-godishninata ot osnovavaneto na Instituta*. Sofia: BAN „Prof. Marin Drinov“, pp. 71 – 79. ISSN 2683-118X (print). ISSN 2683-1198 (online).
- GSBKE1,2, 1982, 1983. *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Tom 1. Fonetika, Tom 2, Morfologiya. Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- IVANOVA, D., 2017. *Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik*. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“. ISBN 978-619-202-212-9.
- IVANOVA, D., 2017. *Nedopisani stranitsi kam istoriyata na novobalgarskiya knizhoven ezik. Vol. II. Strihi ot palitrata na balgarskoto slovo (XVII – XX)*. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“. ISBN 978-954-423-442-3.
- IVANOVA-MIRCHEVA, D., HARALAMPIEV, IV., 1999. *Istoriya na balgarskiya ezik*. Veliko Tarnovo: Faber. ISBN 978-954-954-132-0.
- ILIEVA, T., 2024. *Slovotvoretsat Stoyan N. Mihaylovski v balgarskata knizhovnoezikova traditsiya*. Stara Zagora: IK KOTA. ISBN 978-954-305-660-6.
- MILETICH, L., 1989. *Iztochnobalgarskite govori*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- KANCHEV, M. POP, 1988 – 1995. *Vidritsa. Spomeni, zapiski, korespondentsia*. Tom 1, Tom 2. Sofia: Balgarski pisatel.
- KANCHEV, M. POP, 2016 – 2017. *Vidritsa. Spomeni, zapiski, korespondentsia*. Tom 1, Tom 2. Sofia: Iztok – Zapad. ISBN 978-619-152-930-8.
- POPOV, K., 1985. *Iz istoriyata na balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- STOYKOV, St., 1993. *Balgarska dialektologiya*. Sofia: Izdatelstvo Naukizkustvo.
- TILKOV, D., BOYADZHIEV, T. (1990). *Balgarska fonetika*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- FOND 382, ARHIVNA EDINITSA 1, л. 1 – 1016. *Pop Mincho Kanchev Stoyanov. Vidritsa*, s. 2072.
- SHIVAROV, HR., 2020. *Belezhki po Starozagorskoto vastanie*. Izd. Obshtina Stara Zagora, RIM – Stara Zagora. ISBN 978-619-7091-23-6.

PHONETIC AND MORPHOLOGICAL ASPECTS OF THE IDIOLECT OF PRIEST MINCHO KANCHEV, REFLECTED IN „VIDRITSA“

Abstract. The manuscript “Vidritsa. Memories. Notes. Correspondence” (1894 – 1904) has been the subject of several literary, cultural-historical, and ethnographic studies, but linguistic studies of the genre-heterogeneous text are lacking. This motivates the need for an analysis of the rich lexical layers, phraseological units, syntactic construction, phonetic spelling and morphological paradigm used by Father M. Kanchev.

The purpose of this publication is to isolate several of the spelling principles characteristic of the writer; to distinguish the phonetic and phonological features that individualize its language; to highlight the normative, dialectal and sociolectal categorical characteristics of the morphological system. The focus is on the features of the Stara Zagora urban speech in the period around the Liberation of Bulgaria.

The study is conducted on the original text, contained in a manuscript (fonds 382, archive unit 1, pp. 1 – 1016), which is kept in the National Library “St. Cyril and st. Methodius”.

A partial linguistic comparison is being made with the idiolect of another Stara Zagora writer – Hristo Shivarov – author of “Notes on the Stara Zagora’s Uprising” (fonds 141K, op. 1, archival unit 1) from the State Archives – Stara Zagora.

Keywords: priest Mincho Kanchev; manuscript “Vidritsa”; Hristo Shivarov; phonetic system; morphological paradigm; sociolect

✉ **Dr. Teodora G. Ilieva, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-5100-2984

Trakia University – Stara Zagora

Faculty of Education

9, Armeyska St.

6002 Stara Zagora, Bulgaria

E-mail: ilievat_@abv.bg